

Osmanlı Klasik Dönem Mimarisinde 17. Yüzyıl Eserlerinden Sultan Ahmed Külliyesi'nde Ahşap Malzeme Kullanımı*

Aliye Öten**

Öz

Sultan Ahmed Külliyesi, 17. yüzyıl Osmanlı mimarisini temsil eden sayılı külliyelerden biri, hatta yapı topluluğu ve alan bazında en büyüğüdür. Osmanlı mimarisinde Mimar Sinan ve öğrencilerinin geliştirdiği klasik dönemin son eserlerinden biridir. Aynı zamanda Osmanlı mimarisinde farklı ebatların denendiği ve külliye sisteminden vazgeçildiği yeni bir dönemin hazırlık aşamasındaki eserlerindedir. Bu yüzden 17. yüzyılı tanımlayan eserlerin Osmanlı mimarisinin bütününe kavrama açısından iyi anlaşılabilmesi ve tercihlerinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum dönemin devlet teşkilatı ve inşaa görevlilerinin eliyle kaleme alınmış birinci derece kaynak durumundaki arşiv belgelerinin incelenmesini gündeme getirmektedir. Sultan Ahmed Camii merkezli külliye ile ilgili bilgilere; rûzname, vâridât ve masârif defterleri gibi kaynakların taranmasıyla ulaşılabilir. İnşaa sürecinde çalışanlar, kullanılan malzemeler, inşaat aşamaları, organizasyon vb. pek çok konuda arşiv kaynaklarından bilgi almak mümkündür. Bu çalışmada inşaa evrakında yer alan malzemelerden ahşap üzerinde durularak; kaynakları, cinsleri, ustaları, masrafı ve sanatları hakkındaki bilgiler ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan Ahmed Külliyesi, ahşap malzemeler, ahşap malzeme kullanımı

* Bu araştırma Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'nun SOS-C-DRP-120514-1290 proje no'suyla desteklenmiş olup proje sonuçlarının bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesine ilgi, bilgi ve emeğiyle destek olan çok kıymetli Prof. Dr. Aziz Doğanay'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul/TÜRKİYE, aliyeakturk@gmail.com
ORCID 0000-0003-1753-831

DOI:

Makale Gönderim Tarihi: 23.12.2019 - Makale Kabul Tarihi: 11.08.2020

The Use of Wooden Materials in Sultan Ahmed Complex, a 17th Century Artifact in Ottoman Classical Period Architecture

Abstract

The Sultan Ahmed Complex is one of the few complexes representing the 17th century Ottoman architecture, and is even the largest in terms of building community and area. It is one of the last works of classical period developed by Mimar Sinan and his students in Ottoman architecture. At the same time, it is one of the works in the preparation stage of a new era in which different dimensions were tried in Ottoman architecture and the complex system was abandoned. Therefore, the works that define the 17th century should be understood in terms of understanding the whole of Ottoman architecture and their preferences should be evaluated well. This situation brings up the examination of the archival documents as first hand source which were written by the state organization and construction officials of the period. Sultan Ahmed Mosque-based complex information can be accessed by scanning resources such as rûznameçe, vâridât and masârif books. It is possible to get information from archival sources on many subjects such as construction workers, used materials, construction stages, organization, etc. In this study, with emphasis on wood used, through archival documents; the information about sources, genres, masters, costs and arts has been examined.

Keywords: Sultan Ahmed Complex, wood materials, use of wood materials

Giriş

Sultan Ahmed Camii 17. yüzyıl başında inşa edilmiş olup yüzyılın iki büyük külliyesinden birinin ana binasını teşkil eder. Klasik dönem İstanbul üslubunun son eserlerinden biri olan Sultan Ahmed Camii'nin, banisi Sultan Ahmed Han-ı evvel ve mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'dır. Osmanlı mimarisinin yüksek üsluba ulaştığı 16. yüzyıl eserleri başta Süleymaniye Camii ve Külliyesi olmak üzere araştırmacılar tarafından yoğun olarak incelenmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı mimarisi ise araştırmacılar için hala gizemini korumaktadır.

Osmanlı mimarisini anlamaya yarayacak birinci derece kaynakların başında, devlet tarafından yaptırılan yapılar için düzenlenen inşaat defterleri ile onarılacak yapıların onarım masrafını belirlemek için önceden hazırlanan keşif defterleri gelmektedir. Bu defterler, her ne kadar malî nedenlerle hazırlanmış olsa da, yapım sürecindeki malzemenin ücret, ebat, menşei; işçi sınıfı, sayısı, ücreti ile ilgili gelir ve harcamaların hesabının tutulduğu defterler olup, inşa kronolojisi ile ilgili önemli

bilgiler vermektedirler. Rûzname, vâridât ve masârif, keşif gibi türleri bulunan bu defterlerde hazineden gelen paranın, kime teslim edildiği, nerelere, kimin talebiyle sarf edildiği gibi inşa organizasyonu ile ilgili bilgilerle birlikte malzeme türü, adeti, birim fiyatı, nereden geldiği ve ne zaman alındığı gibi çok detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle bu belgeler mimarlık tarihine de ışık tutmaktadır.

Bu defterlerdeki bilgilerden hareketle Osmanlı döneminde kullanılan inşaat malzemeleri, yapım teknikleri, inşa organizasyonu ve bunların tarih içindeki değişim süreci tespit edilebilir. Ayrıca Ayazma Camii, Süleymaniye Külliyesi, Sultan Ahmed Camii, Nuruosmaniye Camii inşa defterleri üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi yapının inşaat aşamaları da belirlenebilmektedir¹. Belgelerde yer alan ahşap malzeme genellikle cinsli, miktarı, ebadı, birim fiyatı ve toplam fiyatı belirtilerek listeler halinde verilmektedir. Osmanlı dinî mimarisini teşkil eden cami ve külliyeler gibi kârgîr yapıların inşa defterlerinde alımına rastladığımız büyük miktarlardaki ahşap malzeme, genellikle hatul olarak temel ve duvar yapımında ve yapı iskelesinde kullanılmıştır².

Sultan Ahmed Camii'nin özellikle 'Mavi Cami' olarak tanınmasına neden olan zengin kâşî panolarını tamamlayan kalemîşi tezyinatı ve hünkâr mahfilinde yoğunlaşan taş işçiliği kadar; ahşap işleri ve sedef kakma işçiliği tezyinat programında dikkati çekmektedir. Banisi sultan olan ve mimarı da özellikle sedefkârlıkta maharet sahibi bir sanatkârın çalıştığı bu yapıda; pek çok usta ve sanatçı maharetlerini sergilemiştir. Bu çalışmada bahsi geçen görevli, usta ve ahşap yapı malzemeleri Sultan Ahmed Camii rûzname, vâridât ve masârif defterlerinde kaydedildiği şekilde tanımlanmaya çalışılacaktır.

1. Ahşap Yapı Malzemeleri

Ahşap yapı malzemelerinin genel adı olan kereste işiyle uğraşan esnafa keresteciyan denmektedir ve bu topluluk kethüda vb. unvan hiyerarşisine sahip bir

- 1 İlknur Aktuğ Kolay - Serpil Çelik, "Malzeme ve Teknoloji", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, ed. Selçuk Mülayım, Ankara 2007, s. 138; Serpil Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 91; Ali Öngül, "Tarih-i Câmî-i Nuruosmânî", *Vakıflar Dergisi*, S. 24, (1994), s.127-145; Aliye Öten, *Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Külliyesi ve İnşası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 546-684.
- 2 İlknur Aktuğ Kolay, "XVI. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri", *16. Yüzyılda Türk ve İslam Bilim ve Teknolojisi Sempozyum Bildiri Kitabı*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1986, s. 72.

organizasyon içindedir³. İstanbul'un fethinden itibaren keresteci, keserci, kiremitçi, kireççi, kutucu ve kâşici gibi inşaya has görevliler ile birlikte; ehl-i hıref, neccâr, ırgat ve hamalların ücretleri cinsi ve ölçüsüyle ferman olunması 1640'lara kadar mimarbaşının görevi olmuştur. 1640 yılı itibariyle es'ar defterleri oluşturularak, inşa malzemeleri ve görevlileri hakkındaki ölçü ve fiyat standartları belirlenmiştir⁴. Bu nedenle piyasada kullanılan kerestelerin belli ölçüleri olsa da, tarihi eserlerde kullanılan kerestelerin ebatlarının tespit edilebilmesi için mimarbaşlıların ve bina eminlerinin defterlerinden ve vilayetlere gönderilen hükümlerin incelenmesiyle çıkarılacak neticelere ihtiyaç vardır⁵.

Sultan Ahmed Camii'nin 01.05.1018/02.08.1609'da başlanan ve kubbenin kilitlenme başarısı sebebiyle 10 kurban kesildiği 30.09.1024/23.10.1615'e kadar süren inşası sürecinde pek çok ahşap malzeme alınmıştır⁶. Sultan Ahmed Külliyesi inşası sırasında iskele, iksa, temel ve duvar hatulları, temel kazıkları, çatı, pencere, kapı ve mobilyalarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi'nin inşa evrakında ceviz ağacı, elvâh-ı gürgen (gürgen levhalar), pedavra-i Sakarya, elvâh-ı Bahr-i Siyâh (Karadeniz levhaları), elvâh-ı bellût-ı Şilye/Şile (Şile pelit levhaları), elvâh-ı Ağva gibi çeşitleri bulunan kerestelerin alımı ve kullanımı ile ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır.

İnşa evrakında adı geçen ahşap malzemelerin bârûy-ı çüb, çüb-ı makashık, kabza-i çüb-ı pereme, çüb-ı kazma, kürekhâ-i çüb, çüb-ı kiriş, çüb-ı körpe, çüb-ı Rumeli-i harcı, elvâh, taban, verke, sütun gibi çeşitleri vardır. Ada-i cedîd, İznikmîd (İzmit), Mıdye, Karapürçek, Bahr-i Siyâh gibi yerlerden temin edilen 'kerestehâ-i mütenevvî'a' (çeşitli keresteler), Bâb-ı Hıme, Gümrük, Davudpaşa gibi iskelelerden hamallar ve arabalar vasıtasıyla inşa alanına nakledilmiştir. Kerestelerin Mimarbaşı Mehmed Ağa tarafından seçilmesinden sonra, siparişi vermek, getiriliş şekline göre refakat etmek, inşa sahasına ulaştırmak ve inşa sahasına ulaştıktan sonra bekletilmesi veya kullanılmasında insiyatif sahibi olmak gibi konularda devreye Mehmed bevâb, Mehmed keresteî, Hüsrev Halife gibi görevliler girmektedir.

Ahşap malzemenin önemli bir bölümü inşaat sırasında yapının içinde ve dışında kurulan iskelelerde kullanılmıştır. Yapıda inşa edilen çalışma iskelesi belirli

3 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 33.

4 Yaşar Yüceil, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 16-17.

5 Celâl Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, s. 1047.

6 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 3-216.

yüksekliklerde çalışma platformları oluşturulan bir konstrüksiyona sahiptir ve inşaatın ikinci senesinden sonra alınan ahşap malzeme beden duvarlarının üst kısmı ve örtü sistemi için gerekli olan iskelelerin geri kalan kısmının yapımı içindir⁷.

Osmanlı mimarisinde ızgara temel olarak tanımlanan temel yapım tekniğinde temel pabuçları şeklinde inşa edilen temel duvarı, içinde veya üzerinde ızgara şeklinde yerleştirilmiş ahşap hatılların bulunduğu yaklaşık 20 cm kalınlığında bir horasan tabakasının üzerine oturur⁸. Temelde temiz suyun bulunarak, temel kazma işleminin sonuna geldiği bu aşamada inşa sahasına ulaşan bu Karapürçek levhalarının temel çukurunun iksasında toprağı tutan ahşap perdeyi oluşturması söz konusudur⁹.

Ana malzemesi taş ve tuğla olan Sultan Ahmed Camii'nde iskeleler kaldırılmış olduğundan; temeli gözlem imkanı da olmadığından; ahşabı ancak kapı kanatları, pencere ve dolap kapaklarında ve cami teşrifatında kullanılan mobilyalarda izleyebiliyoruz. Bu nedenle belgelerdeki tüm ahşap malzemenin veriler doğrultusunda yapılarda kontrol edilmesi mümkün olamamaktadır¹⁰. Fakat arşiv belgeleri, şahit olmadığımız ve izleyemediğimiz ahşap inşa malzemeleri ve hatta tamir malzemeleri hakkındaki tüm bilgileri sunmaktadır.

Arşiv belgelerine göre, Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan ahşap yapı malzemelerinin, temin yerleri, temin süreci, alınan yerler, temin görevlileri, cins, ebat ve fiyat bilgileri ile ilgili detaylı bilgiler, 11.08.1018/09.11.1609 Pazartesi Karapürçek levhaların alınmasıyla başlar. Külliye inşa sürecinde İbrahim Paşa Sarayı Kasrı'nın inşa edildiği döneme rastlayan bu alımlar, kaplama amacıyla neccârlar tarafından kullanılmıştır. Cinsi ve ebadı verilmeyip sadece Karapürçek (Sakarya) ten geldiği bilgisi verilen bu levhaların, inşa sürecinin başında ve sadece İbrahim Paşa Sarayı için alınması ve kullanılması söz konusudur.

7 İlknur Aktuğ, "Ayazma Camisi İnşaat Defteri", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* (23-27 Eylül 1991 İstanbul), C I, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1995, s. 81.

8 H. Peynircioğlu - E. Toğrol - İ. H. Aksoy, "İstanbul'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Camilerin Temelleri", *L. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14-18 Eylül 1981*. C III. İstanbul 1981, s. 39. İ. A. Kolay - A. Ersen, "Bir 15. Yüzyıl Yapısı Olan Tahtakale Hamamı'nda Uygulanan Bazı Yapım Teknikleri", *Taç Vakfı Yıllığı*, S. 1, İstanbul 1991, s. 26.

9 Aktuğ, "Ayazma Camisi İnşaat Defteri", s. 9-90.

10 Kolay, "XVI. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri", s. 127.

İnşa belgelerinde temelden kubbeye kadar pek çok aşamada ve pek çok yerde kullanılan sütun, çubuk, mertek, verke ve levhalar hakkında da detaylı bilgiler mevcuttur¹¹. Külliye'nin başta cami olmak üzere diğer unsurlarında kullanılan ahşap malzemelerin ağaç cinsleri, getirildikleri ve kullanıldıkları yerler hakkında verilen bilgileri bir araya getirdiğimizde tablo 1'deki verileri elde etmekteyiz.

Tablo 1: BOA. D. 35 no'lu deftere göre Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan ağaç cinsleri ve kullanıldıkları yerler.

Sultan Ahmed Camii İnşasında Kullanılan Ahşap Malzeme Ağaç Çeşitleri ve Kullanıldıkları Yerler				
Ağaç Cinsi	Malzeme	Kullanım Maksadı	Kullanıldığı Yer	Menşei
Ceviz	Elvâh	Kaplama	Pencere, dolap kapağı, kapı kanadı	Karaburun, Trabzon, Sinop, Giresun
Kereste (Köknaar vb.)	Pedavra, Çubuk	Çatı kaplaması, Dikdörtgen kesitli dikme	Örtü sisteminde	Sakarya
Verdinar (köknaar)	Sütun	Kaplama, dikme	Temel, duvar	Ada-i cedîde
Ladin	Pedavra	Çatı kaplaması	Örtü sisteminde	Sakarya
Fıstık Çamı	Tomruk			Sinop
Pelit	Elvâh	Kaplama		Şile
Şimşir	Elvâh, Tomruk, çüb	Kaplama	Pencere, dolap kapağı, kapı kanadı	Karaburun, Trabzon
Kızılçık	Çüb, Haşeb, Çubuk	Dikdörtgen kesitli dikme	Temel, bina	?
Fındık	Elvâh	Kaplama	Pencere, dolap kapağı, kapı kanadı	Esnaftan alınmış
Karaağaç	Sütun, Elvâh	Dikme, Kaplama, çerçeve	Temel, ayak dolabı, pencere	Bartın, Üsküdar

11 Öten, *agt.*, s. 239-285.

Çam	Verke, binar, mertek	Taban Kirişi	Temel, bina	?
Gürgen	Verke, Elvâh	Taban Kirişi, Kaplama	Temel, bina	İznikmîd
Gülgen (Beyaz Kayın)	Elvâh		İnşaat aletleri ve toprak taşıma arabaları	İznikmîd Ereğli Esnaftan alınmış
Kestane	Elvâh	Kaplama	Pencere, dolap kapağı, kapı kanadı	Satılmış Kethüda'dan alınmış
Abanoz	Çûb	Kaplama	Pencere, dolap kapağı, kapı kanadı	
Çûb-ı cevherdârî			Tezyinat	
Elvah-ı Sefine	Muhtelif			?
Ahşab-ı köhne				

Sultan Ahmed Cami merkezli külliye inşasında tablo 1'de görüldüğü üzere elvâh-ı kestane, verke-i siyâh-ı gürgen, elvâh-ı gürgen, verke-i çam, elvâh-ı karaağaç, sûtûn-ı karaağaç, elvâh-ı fındık, çûb-ı kızılçak, çûb-ı şimşir, elvâh-ı şimşir, tomruk-ı şimşir, elvâh-ı bellût-ı Şile (Pelit), tomruk-ı sanavber (Çam fıstığı ağacı), elvâh-ı koz (ceviz), pedavra-i Sakarya ve çubuk-ı verdinar şeklinde adlandırılan ahşap malzemeler kullanılmıştır. İnşa evrakında kereste çeşitleri, yapıda kullanıldığı yer, ebat, kalite yahut geldiği yerle tanımlanarak kullanılmıştır. Fiyatı ve ebadı narhla belirlenmemiş olan ve özel üretilen ürünler hakkında detaylı bilgiler verilirken, narha tabi olan ürünlerin sadece adet ve ücreti yer almaktadır.

Ahşap yapı elemanlarına bakılacak olursa, terimlerin kökeninin farklılık arz ettiği görülür. Risale-i Mimariye'de "çubuk" ve "çûb" kelimeleri, Çubuk Türkçe ve Çûb Farsça olmak üzere aynı anlama gelmektedir ve dikdörtgen kesitli dikmeden ibarettir¹². Aynı eserin ileriki bölümlerinde çûb'un 17. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla kereste olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bu yüzden 16. yüzyıl inşa evraklarında mertek, direk, pedavra, kazık, türfil, ırgat, makara gibi isimlerle birlikte kullanılan

12 Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*, haz. İ. Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2005, s. 84.

ve çeşitlilik arz eden çûb/çubuk teriminin ölçü birimi es'ar defterlerinde mevcut olduğundan Sultan Ahmed inşa evrakında yer almamaktadır¹³. Mesela pedavra¹⁴ ifadesini metin içinde değerlendirmek gerekirse; Sultan Ahmed Camii varidât ve masârif defterinde¹⁵ pedavra-i dirâz olarak geçen bu yapı malzemesinin, kiremit altı kaplaması, çatı kaplaması olarak kullanıldığı bilinmektedir¹⁶. Pedavra-i dirâz veya pedavra-i Sakarya şeklinde geçen bu malzemenin ebadı bildirilmemekte fakat himl ölçü birimi ile satın alınıp taşındığı belirtilmektedir¹⁷. Sultan Ahmed Camii rûznameşesinde çûb-ı makaslık, çûb-ı tîrfil¹⁸, çûb-ı abanoz, çûb-ı şimşir, elvâh-ı çûb, çûb-ı cevherdârî, çubuk-ı harcî, çûb-ı bînar (bînar, bınar, pınar olarak geçen ahşap, kalın dört köşe kadranlardır¹⁹), çûb-ı çubuk-ı körpe, çûb-ı meyâne, tomruk-ı çûb-ı siyâh ve çûb-ı hurda şeklinde çeşitleri geçmektedir²⁰.

Tablo 2: Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan Çûb/çubuk çeşitleri ve ölçüleri.

	Adet	Tûlen (Boy)	Arzan (En)	Isbrî (Derinlik)	Birim fiyatı	Toplam fiyatı
Çûb-ı makaslık-ı kemer	761	7,5 zirâ'	4	2,5	14 Akçe	10.654 Akçe
Çûb-ı makaslık	622	6	4		14 Akçe	8.708 Akçe
Çûb-ı makaslık	450	7 zirâ'	3	2	6 Akçe	2.700 Akçe
Çûb-ı tîrfil	46	6 zirâ'			25 Akçe	1.150 Akçe
Tomruk-ı çûb-ı siyâh	6	14 zirâ' 18 isbrî	48	8	220 Akçe	1.320 Akçe

13 İlnur Aktuğ Kolay, "Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihi Defterleri*, S.10 (2006), s. 30-31.

14 Köknar ve ladin ağaçlarından elde edilen, çatı örtüsü olarak kullanılan ince tahta, balar. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=PEDAVRA>

15 BOA, D.00211.001.00.

16 Kolay, "Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler", s. 30-31.

17 BOA, D.00211.001.00.

18 Çûb-ı tîrfil: İri taş tomruklarını taşımak üzere bunların altlarına tekerlek gibi konulan yuvarlak kesitli ağaç. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 449.

19 Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C I, s. 250.

20 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 3-216.

Belgelerde sütun olarak adı geçen eleman, Arseven tarafından yapılarda düşey olarak çoğunlukla köşelere konulan ve kesitlerine göre altılık (6 parmak) (0,19 m) ve sekizlik (sekiz parmak) (0,25 m) direk adı verilen dört köşe veya daire kesitli uzun ahşap olarak tanımlanmaktadır²¹. Tablo 3'te sütûn-ı dolma, sütûn-ı dolap eteği, sütûn-ı dolap, sütun ve bazuluk gibi çeşitleri ve ebatları verilen bu malzemenin Sultan Ahmed Külliyesi inşasında yaygın bir kullanılan alanı olduğu anlaşılmaktadır. Hımsız duvar yapımında dikme, ahşap strüktürde kare kesitli diyagonal bağlantı ahşabı ve direk olarak kullanılmıştır. Ayrıca tablonun son satırında sütunun ölçüsü çap olarak verildiği için yuvarlak kesitli olduğu anlaşılmaktadır. Kullanım yeri belirtilen dikmelerden sütun-ı dolap, temel çukurunda su boşaltma işlerinde kullanılan dolabın sabitleştirilmesi için kullanılan dikmelerdir. Sütun-ı dolma ise zemini sağlamlaştırmak için belirli aralıklarla toprağın içine çakılan kazıklardır²².

Tablo 3: Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan sütun çeşitleri ve ölçüleri.

	Adet	Tûlen (Boy)	Arzan (En)	Kalınlık (Kalınlık)	Birim fiyat	Toplam fiyat
Sütûn-ı dolma	29	5 zirâ'			25 Akçe	725 Akçe
Sütûn-ı dolma-i hürde	29	4 zirâ'			16 Akçe	464 Akçe
Sütûn-ı dolma	100	4 zirâ'			32 Akçe	3.200 Akçe
Sütûn-ı dolap eteği	210	6 zirâ'	6 ısbı'	4 ısbı'	25 Akçe	5.250 Akçe
Sütûn-ı dolap	92	5 zirâ'	5 ısbı'	3 ısbı'	60 Akçe	5.520 Akçe
Sütûn-ı dolap	15	6 zirâ'	5 ısbı'	6 ısbı'	60 Akçe	900 Akçe
Sütûn-ı dolap	10	8 zirâ'	8 ısbı'	7 ısbı'	40 Akçe	400 Akçe
Sütûn-ı dolap-ı kebîr	50	8 zirâ'	8 ısbı'	8 ısbı'	40 Akçe	2.000 Akçe

21 Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C I, s. 468.

22 Kolay, "Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler", s. 26-29.

Bâzûluk-ı sûtûn	226	7 zirâ ^ç	15 ısbı ^ç	8 ısbı ^ç		9.718 Akçe
Sûtûn	1	6 zirâ ^ç	devri zirâ ^ç 2			4.500 Akçe

Kaplama tahtaları (elvâh) da arşiv kayıtlarında geldiği yere, ağacın cinsine ve kullanıldığı yere göre sınıflandırılmaktadır²³. Elvâh-ı İznikmîd (İzmit), elvâh-ı Ereğli, elvâh-ı Karapürçek gibi geldiği yere göre adlandırılan çeşitleri olduğu gibi, elvâh-ı kestane, elvâh-ı karaağaç, elvâh-ı bellût, elvâh-ı gürgen, elvâh-ı ceviz, elvâh-ı fındık, elvâh-ı mütenevvia (çeşitli elvâh) gibi ağaç türüne ve elvâh-ı biçme-i âb, elvâh-ı makara gibi kullanıldığı yere veya yapım şekline göre adlandırılanları da vardır²⁴. İzmit, Ereğli ve Karapürçek'ten temin edilen levhalar; kestane, karaağaç, pelit, gürgen, ceviz, fındık ve çeşitli ağaçlardan elde edilmiştir. Karaağaç ve cevizin öncelikli kullanım alanları tablo 4'te de görüldüğü üzere, caminin kapı ve pencere çerçeveleri ve kaplamalarıdır (Bk. 1-2-4-5-6-12-13). Diğer ağaç cinslerinden elde edilen levhalar da yine caminin kapı ve pencereleri başta olmak üzere hünkâr kasrı ve diğer külliye yapılarının kapı kanatları, pencere ve dolap kapakları kaplamalarında kullanılmıştır²⁵ (Bk. 8-10). Bu levhaların bir kısmı levha olarak getirilirken; bir bölümünün de başta ceviz, fındık çamı ve şimşir olmak üzere tomruk olarak getirildiği ve işlendiği bilgisi verilmektedir²⁶.

Tablo 4: Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan elvâh çeşitleri ve ölçüleri.

Kereste cinsi	Adet	Tûlen (Boy)	Arzan (En)	Birim fiyat	Toplam fiyat
Elvâh-ı karaağaç	12	6 zirâ ^ç	18 ısbı ^ç	120 Akçe	1.440 Akçe
Elvâh-ı karaağaç	28	7 zirâ ^ç	18 ısbı ^ç	120 Akçe	3.360 Akçe
Elvâh-ı ceviz-i kebîr	5	7	20	600 Akçe	3.000 Akçe

23 Kolay, "Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler", s. 30-31.

24 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 3-216.

25 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 244a, 244b.

26 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 8a,15b, 22b, 127a, 127b, 175b.

Şah-ı merdan, sırık-ı sürn, kolluk gibi ebadı ve işlevi farklı ahşap malzemeler de Sultan Ahmed Camii inşasında kullanılmıştır²⁷. Ayrıca elvâh-ı sefine başlığı altında gemilerden gelen ahşap levhaların da kullanıldığı bildirilmektedir. Elvâh-ı hürde ve ahşâb-ı köhne de benzer bir şekilde kullanılmış yahut değersiz keresteden yeniden dönüştürülen ahşap malzemeyi ifade eder ve inşa sürecinde bu malzemeler de kullanılmıştır²⁸.

Verke (virke, vergeh) kiriş olarak kullanılır. “Virke”, “verke” veya “vergeh” olarak belgelerde geçen kiriş ile ilgili fazla açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.²⁹ Verke-i siyâh, verke-i kâfir (Avrupa'dan getirilen ahşaptan biçilmiş kiriş olmalıdır), verke-i gâver, verke-i siyah-ı gürgen, verke-i çam ve verke-i taban, verke-i taban-ı kebir gibi çeşitleri inşa rûznameşesinde yer alan verkenin sadece taban-ı verke cinsinin ölçüleri verilmektedir. 55 adet için 8.250 Akçe ücretle yapılan bir alımda ölçülerin tûlen 15 zirâ', arzan 8 ve 6 ısbı' olduğu görülmektedir. Başka bir alımda 26 adet için 3.900 Akçe ödenen malzemenin ebadı tûlen 15 zirâ', arzan 7 ve 6 ısbı', 50 adet içinse 7.500 Akçe ücrete tûlen 11 zirâ', arzan 6 ısbı', kalımı 5 ısbı' olduğu görülür.³⁰ Süleymaniye Külliyesi inşaatıyla ilgili belgelerde ise “verke” alımı pek çok yerde geçmekte fakat sadece iki tanesinde bu malzemenin uzunluğu 10 zirâ' (7,58 m) olarak belirtilmektedir. 1640 tarihli Narh Defteri'nde ise dört tür “vergeh” olduğu belirtilmekte fakat ölçüleri hakkında bilgi yer almamaktadır³¹.

“Taban” veya “taban-ı virke”, “taban-ı vergeh” (taban kirişi) olarak adı geçen ahşap malzemenin kullanımı günümüzdeki kullanımı ile aynıdır, daha açık bir ifadeyle dikmeleri birbirine bağlayan kiriştir³². İnşa evrakında “taban-ı Rumeli-i kebir”, “taban-ı Rumeli-i meyâne”, “taban-ı Karasu”, “taban-ı Üsküdar” gibi geldiği yere göre veya ahşabın türüne veya boyutuna göre “taban-ı verdinar” (köknar tabanı kirişi), “taban-ı verke”, “taban-ı hürde”, “taban-ı tesliye”, “taban-ı baskı”, “taban-ı âkeşte” şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. Dikme ve kirişlerin üzerine oturduğu bu elemanın ebadı ile ilgili inşa evrakında pek çok bilgi mevcuttur. Tablo 5'te bu konuda daha detaylı bilgiler yer almaktadır.

27 BOA, D.00211.001.00.

28 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 189a, 190a, 194a, 232a.

29 Kolay, “Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler”, s. 30-31.

30 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 23b, 34a.

31 Kolay, “Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler”, s. 30-31.

32 Kolay, “XVI. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri”, s. 73.

Tablo 5: Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan taban çeşitleri ve ölçüleri.

	Cins	Adet	Tülen (Boy)	Arzan (En)	Kalını (Kalınlık)	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
An-yed-i Menteş Yahûdî	Taban-ı kebîr	215	? zirâ'	4 ısbı'	4 ısbı'	480 Akçe	103.200 Akçe
	Taban-ı kebîr	15	15 zirâ'	7 ısbı'	8 ısbı'	360 Akçe	5.400 Akçe
	Taban-ı kebîr	97	15 zirâ'	7 ısbı'	5 ısbı'	150 Akçe	14.500 Akçe
Bahâ-i ahşâb-ı mütenevvi'a an-yed-i Kara Yorgi	Taban-ı Rumeli	238	10 zirâ'	6 ısbı'	3 ısbı'	70 Akçe	16.660 Akçe
	Taban-ı Rumeli	140	12 zirâ'	6 ısbı'	4 ısbı'	90 Akçe	12.600 Akçe
	Taban-ı Rumeli	405	11 zirâ'	6 ısbı'	4 ısbı'	40 Akçe	16.200 Akçe
	Taban-ı Rumeli	438	9 zirâ'	5 ısbı'	3 ısbı'	38 Akçe	16.644 Akçe
	Taban-ı Rumeli	639	7 zirâ'	6 ısbı'	3 ısbı'	40 Akçe	25.560 Akçe
	Taban-ı Rumeli-i kebîr	960	12	6 ısbı'	4 ısbı'	40 Akçe	38.400 Akçe
	Taban-ı Rumeli-i meyâne	443	8 zirâ'	4,5 ısbı'	2,5 ısbı'	20 Akçe	8.860 Akçe
	Taban-ı Rumeli-i meyâne	336	8,5 zirâ'	3 ısbı'	4 ısbı'	33 Akçe	11.088 Akçe
	Taban-ı Rumeli-i vasat	520	5 zirâ'	4 ısbı'	3,5 ısbı'	25 Akçe	13.000 Akçe
	Taban-ı pehlü-yi kebîr		11 zirâ'	7 ısbı'	8 ısbı'		9.600 Akçe
	Verdinar	2	18 zirâ'	8 ısbı'	8 ısbı'		240 Akçe
	Taban-ı verdinar der-meyâne 10 adet	8	16 zirâ'	8 ısbı'	8 ısbı'		
	Verdinâr-ı kebîr	82	17 zirâ'	8 ısbı'	7 ısbı'	175 Akçe	14.350 Akçe

	Taban-ı üstüvâr	53	10,5 zirâ'	6 ısbı'	5 ısbı'	120 Akçe	6.360 Akçe
	Taban-ı Karasu	33	14,5 zira'	7 ısbı'	6 ısbı'	360 Akçe	11.880 Akçe
	Taban-ı Üsküdar	30	6 zira'	6 ısbı'	2 ısbı'	60 Akçe	1.800 Akçe
	Taban-ı baskı	10				30 Akçe	300 Akçe
	Taban-ı âkeşte	10				30 Akçe	300 Akçe
	Taban-ı kemer	3	12 zirâ'	7 ısbı'	6 ısbı'	120 Akçe	360 Akçe

Çûb, çubuk, kereste, taban, verke, elvâh ve sütun gibi çeşitleriyle Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan ahşap malzemeleri ve özellikleri inşa evrakında yer aldığı şekilde buraya alınmıştır. Bunların haricinde de kullanıldığı belirtilen fakat hakkında çok bilgi olmayan ahşap yapı malzemeleri de mevcuttur. Bunlardan biri Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan ahşap malzemelerin cins, adet ve fiyatlarının verildiği tablo 6'da "kavâzık-ı kebîr" olarak geçen malzemedir. Büyük kazıklar şeklinde adlandırabileceğimiz bu eleman ise, 4,00 m uzunluğunda 0,08 x 0,16 m kesitinde kalas olarak tanımlanan çapadır. 1640 tarihli Narh Defteri'nde "sütun-ı çapa"nın büyük olanının ebatları 12 zira (9,10 m) x 10 parmak x 10 parmak olarak verilmektedir³³. İnşa evrakında (büyük) sıfatı ile birlikte kullanılan çapanın, yapının çeşitli yerlerinde kullanılan, kesit ve uzunluğa bağlı olarak büyük ahşapları tanımladığını ortaya koymaktadır³⁴.

Yine inşa rûzname'sinde "mertek-i Samanlı" "mertek-i çam" ve "mismâr-ı mertek" olarak geçen çatı mertekinin o dönemde çoğunlukla İzmit'in Samanlı Dağları'ndan getirildiği, çamdan imal edildiği ve özellikle örtü sisteminde kullanıldığı anlaşılmaktadır³⁵. Ayrıca tablo 6'da yer alan teneke-i tavan ve sanduk

33 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 294.

34 Kolay, "Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler", s. 29.

35 Kısa, kare kesitli kereste, baba, payanda, makas, çatı makası, altgergi, üstbaşlık. Kolay, "Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler", s. 37-38. Mertek Taban tahtalarının çivilendiği ağaç. 2. Çift kanatlı pencere çerçevelerinin ortasına çakılan çita. 3. Bir yere konulan destek. Kazık (www.sozluk.gov.tr)

da ince ahşap kaplama levhaları olarak, hem saçak altı kaplama tahtası olarak hem de saklama amaçlı yapılan sandıklarda kullanılmıştır³⁶.

Tablo 6: Sultan Ahmed Külliyesi inşasında kullanılan ahşap malzemelerin cinsi, fiyatı ve ücreti.

Sultan Ahmed Camii İnşası sürecinde Kullanılan Ahşap malzeme çeşitleri ve kullanım özellikleri			
Malzeme	Kereste Çeşidi	Adet	Toplam fiyat
Pedavra			
	Pedavra-i dirâz	567.690	204.159 Akçe
Çûb/çubuk			
	Çûb-1 binar	4.786	57.502 Akçe
	Çûb-1 tirfil	388	9.700 Akçe
	Çûb-1 makaslık,	38. 545	448.413 Akçe
	Çûb-1 abanoz	1188	71.280 Akçe
	Çûb-1 şimşir	190	5.000 Akçe
	Çûb-1 cevherdârî	2.534,5	152.070 Akçe
	Çubuk-1 harcî	700	3.500 Akçe
	Çûb-1 çubuk-1 körpe	5.358	39.569 Akçe
	Tomruk-1 çûb-1 siyâh	6	1.320 Akçe
	Bazuluk	1357	53.359 Akçe
Şâh-1 merdan	11	720 Akçe	
Sütun			
	Sütûn-1 meyâne	39	1.176 Akçe
	Sütûn-1 dolab-1 kebir-vasat	4.129	223.220 Akçe
	Sütûn-1 dolma	13.337	329.492 Akçe
	Sütûn-1 Üsküdar	3	1.800 Akçe
	Sütûn-1 karaağaç	56	14.560 Akçe
Sütûn-1 ayak dolabı	1982	99.550 Akçe	

36 Serpil Çelik, *Süleymaniye Külliyesi, Malzeme, Teknik ve Süreç*, Ankara 2009, s. 263.

Elvâh			
	Elvâh-ı İznikmîd	3.194	21.069 Akçe
	Elvâh-ı Ereğli	200	1900 Akçe
	Elvâh-ı Karapürçek	5.833	44.887 Akçe
	Elvâh-ı kestane	1.398	7.958 Akçe
	Elvâh-ı karaağaç	1.277	83.630 Akçe
	Elvâh-ı bellût	31.758	2 yük 5.612 Akçe
	Elvâh-ı gürgen	20.650	140.160 Akçe
	Elvâh-ı ceviz	2.167	139.015 Akçe
	Elvâh-ı fındık	392	22.174 Akçe
	Elvâh-ı mütenevvia	14.382	148.615 Akçe
	Elvâh-ı biçme-i âb	9.625	67.148 Akçe
	Elvâh-ı ağa	3.507	35.804 Akçe
	Elvâh-ı makara		962 Akçe
	Elvâh-ı sefine	370	4.370 Akçe
Elvâh-ı çûb-ı binar	7	840 Akçe	
Verke			
	Verke-i taban-ı kebir	103	14.970 Akçe
	Verke-i siyah ve mertek-i samanlık	4.054	40.592 Akçe
Taban			
	Taban-ı Rumeli-i kebir	69.019	34 yük 4.640 Akçe
	Taban-ı Rumeli-i meyâne ve çûb-ı meyane ve hurde	20.399	531.360 Akçe
	Taban-ı Karasu ve taban-ı kebir	4.099	14 yük 21.655 Akçe
	Taban-ı Üsküdar	731	79.430 Akçe
	Taban-ı verdinar, sütûn-ı verdinar ve sütûn-ı Bartın	4.285	878.229 Akçe
	Taban-ı verke	1.110	28.870 Akçe
	Taban-ı hurde	14	360 Akçe
	Taban-ı baskı	10	300 Akçe
	Taban-ı tesliye?	2.534	104.683 Akçe
	Taban-ı âkeşte	96	13.200 Akçe

Haşeb	Tekne-i haşeb		1.102 Akçe
	Teneke-i tavan ve sandük	28.574	171.377 Akçe
Kavazık			
	Kavazık-ı kebir ve vasat	2.511	53.972 Akçe
Mertek			
	Mertek-i çam	20	500 Akçe
Sırık			
	Sırık-ı sürn		1.080 Akçe
Kolluk			
	Kolluk	3.319	33.190 Akçe
Toplam	94 yük 42.979 Akçe		

Sultan Ahmed Camii inşasında kullanılmış olan ahşap malzeme ve çeşitleri yukarıda verilen tabloda vâridât ve masârif defterinde yer alan bilgiler dâhilinde oluşturulmuştur. Bu defterde Hüseyin Kâtîp bevvâbân ve dergâh-ı âlî rûznameçcisi Selim'in 01.05.1017/13.08.1608 tarihinden 30.11.1026/29.11.1617 tarihine kadar Sultan Ahmed Han'ın emriyle Darüssaade Ağası Mustafa Ağa, Bina Eminleri Kalender Efendi, Hüseyin ve İdris Ağaların nezaretinde Ser-mimar-ı Hassa Mehmed Ağa'nın evler, dükkanlar, alt kat ve üst kat odalar, mektep, sebilhaneler ve kasr-ı hümayûn ile birlikte inşa ettiği Sultan Ahmed Camii'nin gelir ve giderleri yer almaktadır. Bu defterde çeşitli keresteler ve es'ar-ı muhtelif bölümünde tablo 6'da görülen bütün ahşap yapı elemanları ödenen ücretlerle birlikte yer almaktadır.

Sultan Ahmed Camii ve odalar, dükkanlar, hünkâr kasrı, sebilhaneler ve mektepten oluşan külliye'nin bir bölümünün gelir ve giderlerinin kaydedildiği vâridât ve masârif defterinde büyük miktarlarda ahşap malzeme alımı görülmektedir. Bu malzemelerden en çok alım ve kullanım yapılanlarının hatıl olarak temel ve duvar yapımında ve yapı iskelesinde kullanıldığı rûznameçe defterinden izlenebilmektedir. Bunun dışında örtü sistemi, kapı kanatları, pencere ve dolap kapaklarında, mobilyalar, inşa araç ve gereçleri için de ahşap malzemelerin temin edildiği ve kullanıldığı görülmektedir.

1. Sultan Ahmed Külliyesi'nde Ahşap İşçileri

Süleymaniye Camii inşasında kerestenin tedarik ve sevkinin organizasyonu çözümlenmiştir. Buna göre İstanbul'dan ellerinde mahallerin kadılarına hitaben

yazılmış fermanlar ve bina emininin lüzumlu kerestenin cins, ölçü ve miktarını belirten defterleri bulunan görevliler geniş yetkilerle kereste çıkarılan bölgelere gönderilmekte ve mahallin kadısının yardımıyla satın alınan malzemeler gemilere yüklenip İstanbul'a getirilmektedir³⁷. Aynı çerçevede gerçekleşen organizasyonda, inşa belgelerinde ahşap işlerinden sorumlu adı en çok geçen görevliler erre-keşân ve neccârândır. Süreçte çok aktif rol oynayan bu iki meslek grubu, ahşap malzemelerin seçilip, bıçkı ile kesilmesinden, işlenip inşaata dâhil edilmesine kadar pek çok aşamayı gerçekleştirmiştir. Erre-keşân, bıçkı kullanarak ağaç deviren, tomruk ve tahtaları kesen işçiler grubudur.

Tablo 7: TS.MA.d 35-0-0 nolu deftere göre Sultan Ahmed Külliyesi inşasında çalışan erre-keşân işçileri ve yapılan ödemeler.

Varak	Tarih	Meslek	Malzeme	Görev Süresi	Kişi Sayısı	Kıymet
v.7a	30.07.1018/ 29.10.1609	Erre-keşân		26 günlük	2	600 Akçe
v.8a	10.08.1018/ 08.11.1609	Erre-keşân İskender, Hüsrev, Keyvan, Müslim	Der-vakt-i reften be-cânib-i Trabzon berây-ı kal'-kerden-i elvâh-ı ceviz ve tomruk-ı şimşir	Yaklaşık 6 aylık	20	11.600 Akçe
v.10a	03.09.1018/ 30.11.1609	Erre-keşân		13 günlük	4	480 Akçe
v.11b	10.10.1018/ 06.01.1610	Erre-keşân		1 aylık	4	1.680 Akçe
v.12b	29.10.1018/ 25.01.1610	Erre-keşân			2	480 Akçe
v.13a	29.11.1018/ 23.02.1610	Be-cihet-i nafaka-i hammâlân ve erre-keşân		1 aylık		67.614 Akçe

37 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı*, C I, Ankara 1972, s. 387-393.

v.14b	29.12.1018/ 25.03.1610	Be-cihet-i nafaka-i hammâlân ve erre-keşân		1 aylık		3.334 Akçe
v.16a	29.01.1019/ 23.04.1610	Be-cihet-i nafaka-i hammâlân ve erre-keşân an-forsa-i mîrî		1 aylık	1.284	5.136 Akçe
v.18a	02.1019/ 05.1610	Be-cihet-i nafaka-i hammâlân ve erre-keşân an-forsa-i mîrî			1.432	5.728 Akçe
v.20b	29.03.1019/ 21.06.1610	Be-cihet-i hammâlân ve erre-keşân an-forsa-i mîrî			1.590	6.360 Akçe
v.22b	25.04.1019/ 21.07.1610	Be-cihet-i nafaka-i erre-keşân ve hammâlânve üsârâ-yı mehter			1.658	6.632 Akçe
v. 28a	12.05.1019/ 02.08.1610	Be-cihet-i nafaka-i forsa-i mîrî ma'â vardiyânân ve hammâlân ve erre-keşân			306	6.060 Akçe
v. 46a	11.11.1019/ 25.01.1611	Be-cihet-i nafaka-i vardiyân ve hammâlân-ı kec ve erre-keşân an-forsa-i mîrî		1 aylık		8.130 Akçe
v. 114a	25.05.1021/ 24.07.1610	Erre-keşân		1 aylık		414 Akçe
v. 206a	28.06.1024/ 25.07.1615	Erre-keşân				1.200 Akçe
v. 249a		Erre-keşân				720 Akçe

Tablo 7'de yer alan erre-keşân etkinliğinde, sayıları 2-20 arasında değişen görevlinin ağaç devrilmesi, kesimi ve taşınma sürecinde çalıştığı görülmektedir. Ayrıca aynı defterde yer alan başka bir bilgi şu şekildedir. Mimar Ağa tezkiresine göre batıdaki sebilhanenin tavan kaplaması için erre-keşân kethüdası eliyle alınanlar: teneke-i sovuk (200 adet, fi 8, kıymet 1.600), teneke-i tavan (200 adet, fi 5, kıymet 1.000), be-cihet-i hammâliyye-i mezbûr (14 hıml, fi 3, kıymet 42) yekûn 2.642³⁸. Bu bilgiye göre erre-keşân çalışanları, ahşap malzemenin yerinden getirilip işlenmesini sağladıkları gibi, yapılan malzemelerin monte edilmesinde de montaj malzemesi alımı dâhil rol oynamışlardır. Bu durum onların hamallar ve forsa esirleri gibi niteliksiz işçilere birlikte çalışmalarını gerektirmektedir. Arşiv evrakında erre-keşâna kendi görevi nedeniyle 31.520 Akçe ödeme yapıldığı, lağımçı ve hamallarla birlikte yaptıkları görevler için de toplam 68.978 Akçe ödeme yapıldığı bildirilmektedir³⁹. Bu durum erre-keşân ve lağımçı, hamal gibi meslek gruplarının ortak çalışmalarının bir sonucu olmalıdır.

Sultan Ahmed Külliyesi inşasını kayıt altına alan evrakın muhtelif yerlerinde erre-keşân ustaları ile ilgili sınırlı da olsa isim ve görev bilgisi verilmektedir. Bu bilgilere detaylarıyla yer verip, yapı özelinde işçiler ve görevleriyle ilgili detayların paylaşılması yerinde olacaktır.

Erre-keş, Farsça bir kelime olup, biçici anlamında kullanılmıştır⁴⁰. Erre-keşân ise erre-keşin çoğuludur ve bıçkı kullanarak tomruk ve tahtaları kesen işçiler grubu olarak öncelikli görevleri ahşap malzemelerin inşa sorumlusuyla birlikte istenilen yerden getirilmesidir. Erre-keşânın ağaç temininde çıktıkları yolculuklar gidilen yere ve vasıtaya göre süre açısından farklılıklar göstermektedir. İnşa evrakında bu konuda ilk bilgi, 167 gün için 10.08.1018/08.11.1609'dan 30.01.1019/24.04.1610 sonuna kadar şimşir tomruğu ve ceviz levhalar getiren Üstad Hasan'a 5.010 Akçe ödeme yapılması şeklindedir. Yine aynı görevde Üstad Hasan'a eşlik eden Mehmed Bevvâb'a günlüğü 20 Akçe'den 3.540 Akçe ödenmiştir. Devamında aynı sürede Kara Halife ve Bevvâb Mehmed'le birlikte Trabzon tarafından ceviz levhalar ve şimşir tomruğu kesmek için erre-keşân İskender, Hüsrev, Keyvan, Müslim'e 11.600 Akçe ödeme yapıldığı bildirilmektedir⁴¹. Üstad Hasan, Mehmed Bevvâb, Kara Halife gibi inşa sorumluları ile birlikte işçiler olarak İskender, Hüsrev,

38 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 197b.

39 BOA.D. 00040.001.

40 Cafer Efendi, *Risâle-i Mîmâriyye*, s. 110.

41 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 8a.

Keyvan ve Müslim geçmektedir. Trabzon'dan deniz yoluyla ceviz levhalar ve şimşir tomruk getirmişlerdir.

İnşa evrakında bir sonraki bölümde Mehmed Çelebi eliyle alınan ceviz levhalar için 420 Akçe ödendiği bildirilmektedir⁴². 19.12.1018/15.03.1610 tarihi itibarıyla Menteş Yahudi tarafından forsa esirleriyle Marmara adasından getirilen çeşitli aletler ve sütun taşıma ücreti yanında ceviz levhaların da alındığı ve toplam 33.520 Akçe masraf yapıldığı kaydedilmektedir⁴³. Marmara Adası'ndan forsa esirleriyle getirilen ceviz levhalar, ilk almaya göre epeyce azdır ve satın alınmış olma ihtimali mevcuttur.

İnşa sürecinde bir sonraki alım bilgisi, Karaburun'dan Üstad Hasan'ın taşıyıcılığıyla 79 adet ceviz levha için tanesi 20 Akçe'den 1.580 Akçe ödeme yapıldığı şeklindedir. Arslan Reis gemisiyle Üstad Hasan'ın getirdiği 324 adet fıstık çamı tomrukları içinse adeti 5 Akçe'den 1.620 Akçe ödeme yapıldığı görülmektedir. Aynı gemide gelen ceviz levhalar ve Şimşir levhalar için 1.580 Akçe ödeme yapıldığı belirtilir⁴⁴. Deniz yoluyla Karaburun/İzmir tarafından getirilen fıstık çamı tomrukları, ceviz ve şimşir levhalar için Üstad Hasan'ın çalıştığı ve Arslan Reis'in gemisinin işçi ve malzeme nakli için kullanıldığı görülmektedir.

Mehmed Bâşe eliyle 717 adet 10 Akçe'den ceviz levhalar için 7.170 Akçe ödeme yapıldığı yine ruznamçede yer almaktadır⁴⁵. Hemen akabinde İskender Bâşe gemisiyle Mahmud Bevvâb eliyle Hasan'ın listesiyle 35 adet ceviz levhalara tanesi 40 Akçe'den 1400 Akçe ödendiği görülür⁴⁶. Mehmed Bevvâb'ın mübaşeretle ser-mimaran-ı hassa Hasan'ın listesiyle 170 adet ceviz levhalar için tanesi 40 Akçe'den 6800 Akçe ödeme yapıldığı kaydedilmişti⁴⁷. Böylece inşa sorumluları olarak Mehmed Bevvâb, Mahmud Bevvâb, Mehmed Bâşe ve İskender Bâşe gösterilmekte ve ahşap malzemelerin tespitinin mimarbaşı listelerine göre yapıldığı belirtilmekte ancak getirildiği yer bildirilmemektedir.

01.02.1019/25.04.1610-12.04.1019/04.07.1610 tarihleri arasında hassa mimarlarından Üstad Hasan ve Dergâh-ı Âli bevvâblarından Mehmed eliyle, Sinop ka-

42 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 11a.

43 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 14a.

44 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 15b.

45 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 18b.

46 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 19b.

47 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 22a.

zasından 175 adet ceviz levhaya 20 Akçe'den 3.500 Akçe ödenmiştir. Aynı şekilde Sinop'tan İstanbul'a getirilen 459 adet ceviz levhalara, 325 adet fistuk çamı tomruklarına ve fistuk çamı tomruklarının gemi navlun ücretine 14.470 Akçe ödenmiştir. Sinop'tan gelen levhalar ve tomruklar için 915 Akçe mahzen kirası, Giresun kazasından ceviz levhalar ve tomrukların 960 Akçe navlun bedeli ve sonraki taşımalar için 800 Akçe ödenmiştir. Akabinde ceviz levhaların ıslahı için 400 Akçe ücret ödendiği, Trabzon'dan alınan ceviz levhalar ve fistuk çamı tomrukları için dönüş yolunda 50 gün için Üstad Hasan'a günlüğü 30 Akçe'den, Mehmed bev-vâb'a günlüğü 200 Akçe'den 3.550 Akçe ücret ödendiği evrakta bildirilmektedir⁴⁸. Bu bilgilere dayanarak Üstad Hasan ve Mehmed Bevvâb eliyle Sinop, Giresun ve Trabzon'dan ceviz levhalar ve fistuk çamı tomrukları getirildiği çıkarılabilir.

İnşa evrakında karşımıza çıkan bir sonraki bilgi, Mustafa Efendi eliyle mimar ağa tezkiresine göre cami-i şerif pencereleri mühimmâtı için 43 adet ceviz levhalara 4300 Akçe ödeme yapılmasıdır⁴⁹. Yine Mimar Ağa tezkiresine göre Topçu Dive eliyle gelecek 86 adet ceviz levha için 6.880 Akçe ödenmiştir⁵⁰. Cami pencereleri için Mustafa Efendi ve Topçu Dive eliyle ceviz levhalar alındığı bildirilmekte, fakat nereden alındığına dair bilgi verilmemektedir. Devamında cami-i şerif pencereleri mühimmâtı için Üstad Hasan'a 38 adet ceviz levhalar için 3.990 Akçe ödeme yapıldığı görülmektedir⁵¹.

Yine cami-i şerif kapıları ve pencereleri mühimmâtı için Mimar Ağa marifetiyle emîn-i hatab (Odun Emîni) eliyle alınan 231 adet ceviz levhalara 26.565 Akçe ücret ödendiği bildirilmektedir⁵². Cami-i şerif pencereleri mühimmâtı için Üstad Hasan eliyle alınan 38 adet ceviz levhalar için 3.990 Akçe masraf pahası ödendiği kaydedilmiştir. Cami-i şerifin devam eden mühimmâtı için Ali Bâşe eliyle büyük ceviz levhalardan 5 adet için 3000 Akçe ödeme yapıldığı görülür. (5 adet, tûlen 7, arzan 20, kadden 5, fi 600, kıymet 3.000)⁵³.

Turhan Ağa ve Mustafa Ağa eliyle şimşir keresteleri ve ceviz levhalar için 142 adet üzerinden 19.880 Akçe ödendiği görülür. Ceviz levhalar kâtibi, Ömer eliyle

48 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 22b.

49 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 115b.

50 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 127a.

51 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 127a.

52 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 145b.

53 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 160b.

38 adet ceviz levha için 1900 Akçe, 5 adet tomruk için 200 Akçe, 35 adet daha tomruk için 1050 Akçe ödeme izlenmektedir⁵⁴. Ramazan Reis eliyle 42 adet küçük ceviz levhalar için 1.470 Akçe, 46 adet büyük ceviz levhalar için 2.270 Akçe ödendiği geçer⁵⁵.

Mimar Ağa tezkiresine göre Ahmed eliyle alınan 5 adet ceviz levhalara 2000 Akçe ödendiği de kaynaklarda geçmektedir⁵⁶. Yine mimar ağa tezkiresine göre Karaca Turgut eliyle alınan 35 adet ceviz levha için 2.275 Akçe ödeme yapıldığı bildirilmektedir⁵⁷.

Mimar Ağa tezkiresine göre defaatle cami-i şerif camları çerçeveleri için Ahmed Çelebi vasıtasıyla Dimitri eliyle alınan büyük karaağaç (çûb-ı siyâh-ı kebîr) levhalar pahası olarak 100 adet, 120 Akçe'den 12.000 Akçe⁵⁸ ödeme yapıldığı bildirilmektedir. Cami çerçeveleri için karaağaç levhaların tercih edildiği önceki bölümde de yer almıştır. Ancak bu ağaçların seçimi ve getirilmesinde Ahmed Çelebi vasıtasıyla Dimitri'nin rol oynadığı ve bir sonraki bilgide de solak İbrahim Çelebi, Bodur Cafer ve Kasım eliyle alınan karaağaç ve bunların kullanıldığı yerler açık bir şekilde zikredilmektedir.

Buna göre, mimar ağa tezkiresine göre cam çerçeveleri için solak İbrahim Çelebi eliyle karaağaç levhalar pahası olarak 12 adet tûlen 6 zirâ', arzan 18 ısıbı' ebadında ürünlere 120 Akçe'den 1.440 Akçe ödenmiştir. Bahsi geçen tezkireye göre Bodur Cafer eliyle karaağaç levhalar pahası ise tûlen 7 zirâ', arzan 18 ısıbı' ebatlarında 28 adet için 120 Akçe'den 3.360 Akçe ödenmiştir. Bahsi geçen tezkireye göre Kasım eliyle de karaağaç levhalar pahası olarak 32 adet için 170 Akçe'den 3.840 Akçe ödenmiştir⁵⁹.

Sultan Ahmed Külliyesi'nin özellikle pencere ve kapılarında kullanılan ceviz ve şimşir levhalar ile şimşir ve fıstık çamı tomrukların temininde inşa evrakında pek çok görevlinin adı geçmektedir. Bunlar Üstad Hasan, Mehmed Bevvâb, Kara Halife, İskender, Hüsrev, Keyvan, Müslim, Mehmed Çelebi, Menteş Yahudi, Arslan Reis, Mahmud Bevvâb, Mehmed Bâşe, İskender Bâşe, Mustafa Efendi,

54 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 175b.

55 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 176b.

56 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 229a.

57 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 233a.

58 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 196b.

59 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 233b.

Topçu Dive, Turhan Ağa, Mustafa Ağa, Ali Bâşe, Ramazan Reis, Karaca Turgut, Ahmed Çelebi, Dimitri, solak İbrahim Çelebi, Bodur Cafer ve Kasım'dır.

Neccâr/Neccârân ise, ahşap malzeme ve kaplama kullanarak binaların iç ve dış aksamını ahşap malzemeler ile kaplayan; kapı, pencere, dolap, merdiven, pano, kepenk, kapak vb. yapan ve takan işçiler grubudur⁶⁰. Sultan Ahmed Camii merkezli külliyesinin inşa sürecinden günü gününe bahsedilen rûznamçede neccârân işçi grubunun işleri ile ilgili 198 kayıt mevcuttur. Sayıları zaman zaman 600'ü bulan neccârân, esîrân-ı mîrî, esîrân-ı forsa, esîrân-ı Ali Paşa, Esîrân-ı Sadrazam Mehmed Paşa ve vardiyeli olmak üzere birkaç sınıftan oluşuyordu. Köstendil, Midilli⁶¹, Gelibolu, Selanik, adalar⁶², Filibe, Sofya, Molova⁶³, Amasya, Köstendil, Bihlişte⁶⁴, İvranya⁶⁵, Edirne⁶⁶, İmroz⁶⁷, gibi yerlerden ustalar getirilerek kalifiye elemanı arttırılan bu grubun içinde üstâdlar, sayıları 35'i bulan neccâr halifeleri ve şakirtleri mevcuttur⁶⁸.

İnşa sürecinde neccârân sınıfının fazla sayıda ve görevde yer almasının sebebi kapı kanatları, dolap ve pencere kapakları vb. ahşap yapı elemanlarının serbest piyasadan hazır olarak alınmayarak ahşap malzemelerinin atelyelerde istenen ölçülerde üretilmesi olabilir. Rûznamçe defterindeki alımlar bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca mimar tezkiresiyle neccârânın inşa sahasında atıl vaziyetteki imam evi, duvarlar gibi yapıların yıkılmasında da görev aldığı ve geri dönüştürülecek malzemeyi çıkarmaları inşa rûznamçesinde geçmektedir⁶⁹. Ayrıca Maltepe iskelesi ve Şühûd kapısındaki kereste ambarının tamirini de kalfalarıyla birlikte neccârânın yaptığı kaydedilmiştir⁷⁰.

60 Neccâr: Dülger, doğramacı. Mehmet Salahi, *Kamus-ı Osmânî*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1313, s. 574.

61 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 28b, 29a.

62 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 56b.

63 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 64b.

64 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 79b.

65 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 82b.

66 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 108b.

67 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 110b.

68 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 48a.

69 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 169a.

70 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 85a.

29.04.1025/16.05.1616 tarihli rûzname kaydında cami-i şerif pencereleri kaplaması için yapılan masraflar mevcuttur. Bu belgeye göre seng-traş Mustafa Konya'ya 105 zirâ' tanesi 80 Akçe'den 8.400 Akçe ücret, padişah mahfli pencerelerinden birinin kaplamaları için 3 kantar 18 lodura, kıyye hesabıyla 139,5 malzemeye 120 Akçe'den 16.740 Akçe ücret, nühâs tavan için 6 adet, 12,5 kıyye için tanesi 40 Akçe'den 500 Akçe ücret ve tunç pencerelerin 5 adetinin tamiri için 2.000 Akçe'den 10.000 Akçe ücret olmak üzere toplam 765.010 Akçe ödendiği görünmektedir.⁷¹ Burada Padişah mahfli ve cami pencereleri için kaplama ustası olarak seng-traş Mustafa Konya adı geçmektedir. Özellikle seng-traş (taş yontucu) olarak mesleği tanımlanan Mustafa Konya'nın, ağaç yontucu olarak, özellikle padişah mahfli diye geçen hünkâr mahfilinde sedef kakma için künde (badem) oyma ve künde yuvalarını boşaltma görevini de yapmış olabileceği düşünülebilir.

Sultan Ahmed Külliyesi'nde kiralık odalar⁷² ve cami pencerelerinde muşamma⁷³ kullanıldığı arşiv evrakında yer almaktadır⁷⁴. 04.11.1024/ 25.11.1615 tarihli bilgide Şehri Çilingir eliyle alınan ihtiyaç listesinde muşamba ile birlikte kullanılan malzemeler geçmektedir. Bu malzemeler şöyle sıralanmıştır; bend-kûşe-i muşamma' kullâblu (40 adet), halka-i muşamma' bâ-kullâb (20 adet), mandal-i muşamma' kullâblu (10 adet), halkahâ-i bâb kullâblu (20 adet, fi 6, kıymet 120) kıymet 350⁷⁵. Mentşe Yahudi eliyle alınan muşamma' (10 kt'a, fi 240, kıymet

71 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 243a.

72 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 159a.

73 Muşamma' (muşamba): Su geçirmeyecek bir hale koymak üzere, bir tarafına kauçuk veya plastik bir madde sürülerek hazırlanan ve yaygı olarak kullanılan örtü gereci. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 325; Aziz Doğanay, *Klasik Devir Osmanlı Hanedan Türbeleri 1522-1604*, İstanbul 2009, s. 425. Arapça şem' kökünden gelen müşemma' kelimesi, 17. yüzyıl başı itibarıyla mumlanarak hazırlanan ve cam yerine soğuğu kesmek için kullanılan yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

74 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 189a, 218b, 244b.

75 TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 189a. Kullâb = Güllap: İki uzun demir parçanın ortasından birbirine geçerek kıvrılması, eklem noktasından sonra da yan yana gelecek çift katlı bir kesit oluşturması şeklinde yapılan ve uçlara doğru sivrilen, demircilerin yaptığı bir tür menteşe. Geleneksel Türk evlerinin kapı, pencere ve dolaplarında kapağın kasaya tutturulması ile açılıp kapanmasını sağlamak amacıyla kullanılır. Genellikle, ahşap kesitine açılan bir delik içine yerleştirilerek çakılır ve arka yüzeye çıkan uçları iki yana yatırılıp -çıkıntı yapmaması için- tekrar tahtaya gömülür. Parçalan, (kullâb haline getirilmeden) tek olarak da -içine halka yerleştirilmiş bir tespit elemanı gibi- yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu elemanı, çakma ahşap kapılardaki halkalı demir kabaralar veya metal rozetleri, merkezlerinden kapağa çakan iri başlı bir çivi gibi düşünmek mümkündür. İsa Cıda, *İstanbul Bayezid Camii Taş Süslemeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 120.

2.400), mismâr-ı muşamma' (9.000 adet, beher 1.000 fi 30, kıymet 270) cami pencerelerinde kullanılmıştır. Köşebend, halka, mandal ve çivi kullanılarak kullâblı (menteşeli) muşambaların pencere kasalarına yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı dini mimarisinde klasik dönem uygulamalarının devamı olarak büyük ölçüde camlar yerine dış etkenlere karşı dayanıklı olması nedeniyle alt kat nizami pencerelerinde muşamba kullanılmıştır⁷⁶.

Yine inşa evrakından rûznamçede Osman Bâşe eliyle minare kapıları, dolaplar ve dolma ve cami-i şerif çerçeveleri için gerekenlerle birlikte ücretler hakkında birtakım bilgiler verilmektedir. 29.04.1025/16.05.1616 tarihli bu kayıtta da yine aynı dönemde tamamlanan ve ücretleri ödenen işler şu şekilde yer almaktadır:

Cami-i şerif alt kat çerçeveleri (48 adet, 800 Akçe'den 38.400 Akçe)
 Cami-i şerifin üst tabakası çerçeveleri (29 adet, 700 Akçe'den 20.300 Akçe)
 Kasr-ı hümayûnun dolap kaplamaları (1 adet, 3.000 Akçe)
 Kasr-ı hümayûnun çerçeveleri (4 adet, 400 Akçe'den 1.600 Akçe)
 Minare kapıları kaplamaları (2 adet, 5000 Akçe'den 10.000 Akçe)
 Toplam 73.300 Akçe

Mimar Ağa tezkiresine Devlet, Hacı Ali ve Üstad Hasan eliyle cami-i şerifteki pâdişâh mahfili için sadefkârî pencereler, haremın engüşt pencereleri ile sadefkârî ve devvom pencerelerin kaplaması için gerekenlerle ustalık ücretleri de kaydedilmiştir. Buna göre 11 adet devvom sadefkârî pencereler için 25.000 Akçe'den 275.000 Akçe, 46 adet, engüşt harem pencereleri için 10.000 Akçe'den 460.000 Akçe, padişah mahfili için 2 adet sadefkârî pencerelere 20.000 Akçe'den 40.000 Akçe ödenmiştir. Kubbeci, çilingir ve diğer malzemelerle toplam 775.000 Akçe masraf edilmiştir.

Bahsi geçen kayıtta, Osman Bâşe'nin eliyle cami ve hünkâr kasrı pencerelerinin çerçeveleri, minare kapıları ile hünkâr kasrı dolap kaplamalarının yapıldığı belirtilmektedir. Osman Bâşe'nin bu durumda kapı ve pencere çerçevelerini (kasaları) yaptığı anlaşılmaktadır. Devamında mimar ağa tezkiresine göre, künde ve sedef işleriyle ilgilenen ustaların isimleri de Devlet, Hacı Ali ve Üstad Hasan olarak geçmektedir. Kündekârî ve sadefkârî tüm pencerelerin kaplamasında çalışan bu grup, tezyinat işiyle uğraşan ve işleri karşılığı en çok ödemenin yapıldığı işçiler olarak dikkati çekmektedir.

76 Aziz Doğanay, *Mimari ve Tezyini Unsurlarıyla Câmi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 145.

İnşa evrakında künde ve sedef ustalarının görev tanımlarında bulunan pencerelerin ise işçilik olarak sedefkârî, devvom sedefkârî ve engüşt harem pencereleri olmak üzere üç bölümde değerlendirildiği görülmektedir. Sedefkârî pencereler, padişah mahfilinde olduğu belirtilen sedef işçiliği ile öne çıkan, en çok emek ve kaynak sarf edilen pencerelerdir. Devvom sedefkârî ise, Farsça'da ikinci anlamına gelen devvom ile sedef işçiliği vurgulanan sedefkârî kelimeleriyle oluşturulmuş, sayı itibarıyla mihrab duvarındaki alt kat nizami pencerelerle tutarlı bir sedef işçiliği terimidir⁷⁷. Nitekim padişah mahfili tezyinatın yoğunluğuna göre önem sırasında öncelik arz etmesi, ayrıca pencere büyüklüğü vb. açılardan daha dar bir alan teşkil ettiği için daha incelikli ve karmaşık tekniklerin kullanıldığı görülür. Ayrıca malzeme de daha çeşitli ve kalitelidir. Mihrab duvarındaki pencere kanatları ise, hünkâr mahfilindekilere nazaran derinlik, malzeme ve teknik açıdan daha farklıdır ve ikinci derece olarak düşünülüp uygulanmış olabilir. Bu konuda, kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Engüşt pencereler ise, yine kelime kökeninden hareketle parmaklıklıklı pencereleri tanımlıyor olabilir⁷⁸. Sayısı mihrab duvarındaki pencerelerin haricindeki alt kat pencereleri ile tutarlı bu kullanımanın, görsel bir kanıt olmamakla birlikte ahşap yapıldığı belirtilen, alt katta ve muşamba pencerelerin sabitlenmesi, korunması ve hatta ışığın geçirgenliği gibi faktörleri olumlu etkileyecek kafes, şebeke veya parmaklık olması tutarlıdır. Yazılı kaynaklarda engüşt pencere ifadesine rastlanmamaktadır. Fakat bu ifadenin kelime kökü ve yapıldığı belirtilen malzeme itibarıyla ahşap parmaklık yahut kafes olabileceği düşünülebilir. Bu konuda ahşap dikey değişik şekillerde yapılmış farklı örnekler tarihi dini mimari örneği bazı camilerde rastlanmaktadır. Giresun'da tahtalı Camii⁷⁹, parmaklık şeklinde ahşap pencereleri; Kastamonu Çağlar Köyü Merkez Camii⁸⁰ ahşap kafesleri ile dikkat çekmektedir. Sivil mimari örneği ahşap yapılarda⁸¹ ve ahşap camilerde⁸² örneklerine

77 Devvom, dovvom: İkinci. Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000, s. 558.

78 Engüşt: Kömür, parmak. Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s. 726-727.

79 Eyüp Nefes, "Giresun'da Yeni Tesbit Edilen Bir Ahşap Camii; Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C IX/S. 3, Samsun 2009, s. 192-205.

80 Yılmaz Can, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2003, s. 117-134.

81 Oya Şenyurt, "İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda Cumba/Şahnişin", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C I/S. 1, 2016, s. 88. Yusuf Çetin, "Geleneksel Türk Evinde Cumba", *Sanat Tarihi Dergisi*, C XXV/S. 2, (2006), s. 21-25.

82 Yılmaz Can, "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013,

rastladığımız ahşap parmaklık yahut kafes; büyük camların kullanımının mümkün olmadığı dönemlerde muşamba ile birlikte kârgir camilerde de kullanılmış olabilir. Bu konuda son kalan örnekleri destekleyen arşiv kayıtlarına ihtiyaç vardır. Fakat 16. yüzyılda inşa edilen Süleymaniye Külliyesi inşa defterlerinde pencere çeşitleri künde-kârî, müfettah (açılan), dû-rûy (çift taraflı), kürre-çatma olarak zikredilmektedir⁸³. 18. yüzyılda inşa edilen Laleli ve Nuruosmaniye Külliyesi inşa evraklarını ele alan çalışmalarda ise bu konuda herhangi bir mevcut değildir⁸⁴.

Sultan Ahmed Camii'nde orta tablası geniş üçer tablalı kapı kanatları ve pencere kapaklarının klasik dönem ahşap işlerinin yapılmaya devam edildiğini göstermektedir⁸⁵. Sultan Ahmed Camii kapı kanatları ve pencere kapaklarında üst üste oturtulmuş dikdörtgen ve karelerden gelişmiş kündelerden oluşan örnekler görülmektedir. Bu tarz künde-kârî tekniği ile klasik dönemin önceki yüzyılda yapılan çalışmalardaki çeşitlilik ve denemelerin süregeldiğini ortaya koymaktadır⁸⁶. Özellikle Sultan Ahmed Camii kapı kanatları ve pencere kapaklarındaki künde-kârî çalışmalarında hendesî tezyinatın sonsuzluk hissi uyandıran kompozisyon çeşitlemeleri, bu görüşü desteklemektedir⁸⁷. Belgelerle ilgili dikkati çeken bir durumda, Süleymaniye inşasında her bir pencere ve kapının kasa ve kanatlarını yapan ustalar ile ilgili detaylı bilgiler verilirken; Sultan Ahmed Camii inşasını ele alan ruznamçede böyle bilgilerin yer almamasıdır⁸⁸. Sultan Ahmed Camii vâridât ve masârif defterinde inşa sürecinde neccârânın yaptığı işler bu işler için yapılan ödemeler tablo 8'de yer almaktadır.

---

s. 26-33.

83 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı*, C II, Ankara 1972, s. 120.

84 Aras Neftçi, *Laleli Külliyesi'nin İnşaat Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 124-125; Osman Taşkın, *Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fizikî, İdarî, Malî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 75-76.

85 Hatice Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Camii ve Türbelerinde Ağaç İşleri*, AKMB Yayınları, Ankara 2009, s. 439.

86 Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Camii ve Türbelerinde Ağaç İşleri*, s. 167.

87 Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Camii ve Türbelerinde Ağaç İşleri*, s. 179-180.

88 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı*, C II, Ankara 1972, s. 101-121. Süleymaniye inşa defterlerinde kapı kanatlarından pencere kapaklarına kadar tüm çalışanların ismi geçmektedir, en önemli ustalar ise Süleyman b. Davud, Yahyâ, Bosnalı Hasan ve Hamza Sefer'dir.

Tablo 8: Sultan Ahmed Külliyesi inşasında çalışan Neccârân görevleri ve ücretleri

Ücret-i neccârân			
Bahâ			
Doksan üç yük elli dokuz bin dokuz yüz yetmiş iki Akçe			
Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	Der-zamân-ı Kalender Paşa		
Bahâ	Bahâ		
26 yük 33.442 Akçe	67 yük 26530 Akçe		
Berây-ı	Berây-ı	Berây-ı	
Sahten-i kasr-ı hümâyûn der saray-ı İbrahim Paşa ve humam-ı saray-ı mezbûr	Hedm-i Saray-ı Ahmed Paşa der-zamân-ı Kalender Paşa	Sahten-i Karaçav ve karhane ve hedm-i bazı ebniye-i köhne	
Bahâ	Bahâ	Bahâ	
85.534 Akçe	28.688 Akçe	54.323 Akçe	
Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	Der-zamân-ı Kalender Paşa		
Bahâ	Bahâ		
23.643 Akçe	56.891 Akçe		
Berây-ı	Berây-ı	Berây-ı	
Sahten-i kubbehâ-i kebîr ve ebniye-i Sâyire	Sahten-i dekâkin der pîş Câmî-i Şerîf	Sahten-i odahâ-i cedide der pîş-i mihrap ve der saray-ı Mehmed Paşa	
Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	Der-zamân-ı Kalender Paşa		
Bahâ	Bahâ	Bahâ	
215.990 Akçe	559.592 Akçe	11 yük 55.312 Akçe	
		Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	Der-zamân-ı Kalender Paşa
		Bahâ	Bahâ
		5 yük 98.590 Akçe	5 yük 56.722 Akçe

Berây-1	Berây-1	Berây-1	
Neccârân ve sengtrâşân rıhtım ve divarhâ ve şadırvan	Neccârân ve haddâdân-ı yolmacıyân	Neccârân gündelikciyân	
Der zamân-ı Kalender Paşa	Der anbar	Ber müceb-i defter-i müfredât	
Bahâ	Bahâ	Bahâ	
25.330 Akçe	212.166 Akçe	69 yük 29.801 Akçe	
	Der-zamân-ı Hüseyin Ağa	Der-zamân-ı Hüseyin Ağa	Der-zamân-ı Kalender Paşa
	Bahâ	Bahâ	Bahâ
	43.126 Akçe	169.040 Akçe	16 yük 53.857 Akçe 52 yük 75.944 Akçe
Berây-1 Döşeme ve tuğla-i dekâkîn	Berây-1 Sahten-i divâr-ı cedîde mea seng-i moloz ve ırgadiye der saray-ı Mehmed Paşa	Berây-1 Sahten-i hâne-i kebîr ve odahâ-i Ayişe Sultan	
Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	Der-zamân-ı Hüseyin Ağa ve İdris Ağa	
Bahâ	Bahâ	Bahâ	
5.520 Akçe	44.484 Akçe	52.132 Akçe	

Tablo 8'de yıkım, yapım ve tamir işlerinde; seng-traşan ve yolmacıyân haddâdân ile çalışan neccârlar yer almaktadır. İçlerinde gündelikçiler de bulunan bu işçi grubunun özellikle inşa sahasının hazırlanması için sarayların yıkıldığı dönemde ve sonra karaçav (iskele) ve rıhtım inşasında görev aldıkları görülmektedir. İnşa sürecinde kullanılacak anbar vb. yapıların da inşa ve tamirinde çalışmışlardır. Ayrıca başta İbrahim Paşa Sarayı ve hamamı olmak üzere külliye yapılarının inşasında da çalıştıkları görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sultan Ahmed Külliyesi inşa sürecinde yapının içinde ve dışında pek çok ahşap yapı malzemesi kullanılmıştır. Kullanıldıkları yerler sebebiyle inşaatta iskele, hatul gibi bölümlerde bugün doğrudan incelemek mümkün olmazken; kapı kanatları, pencere ve dolap kapaklarında ve cami tefrişatında kullanılan mobilyalarda ahşap yapı malzemelerini izleyebilmekteyiz.

Bu malzemeler Erre-keşân sınıfı ile kesilip, devrilerek inşaata getirilirken; Neccârân bunları inşaata hazır hale getiren ve kullanan sınıf olmuştur. Mirî ve şahsi esirlerden ve şehirlerden getirilen ustalardan müteşekkil bu sınıflar, inşa sürecinde pek çok görev üstlenmişlerdir. İnşa programında sayı olarak dikkat çeken bu gruplar, liste halinde tek tek belirtilmezken; cami tezyinat programının bir parçası olan ve işin zanaat boyutundan ziyade sanat kısmı ağır basan sedefkârî ustalarının isimleri ve işleri bizzat rûznamçede yer almaktadır.

Sultan Ahmed Külliyesi'nin özellikle pencere ve kapılarında kullanılan ceviz ve şimşir levhalar ile ceviz, şimşir, fıstık çamı tomruklarının alınması ve işlenmesi hususunda evrakta adı geçen bazı görevliler vardır. Bunlar Üstad Hasan, Mehmed Bevvâb, Kara Halife, İskender, Hüsrev, Keyvan, Müslim, Mehmed Çelebi, Mentêş Yahudi, Arslan Reis, Mehmed Bevvâb, Mahmud Bevvâb, Mehmed Bâşe, İskender Bâşe, Mustafa Efendi, Topçu Dive, Turhan Ağa, Mustafa Ağa, Ali Bâşe, Ramazan Reis, Karaca Turgut, Ahmed Çelebi, Dimitri, solak İbrahim Çelebi, Bodur Cafer ve Kasım'dır. En çok tekrar eden ve ünvanı olan isim Üstad Hasan dikkat çekmektedir. Bu durum onun erre-keşân üstadı olabileceği ve ehl-i hirefi temsil ediyor olabileceğini düşündürmektedir.

Neccâr/Neccârân ise, ahşap malzeme ve kaplama kullanarak binâların iç ve dış aksamını ahşap malzemeler ile kaplayan; kapı, pencere, dolap, merdiven, pano, kepenk, kapak vb. yapan ve takan işçiler grubudur. Sultan Ahmed Camii merkezli külliyenin inşa sürecinden günü gününe bahsedilen rûznamçede neccârân işçi grubunun işleri ile ilgili 198 kayıt mevcuttur. Sayıları zaman zaman 600'ü bulan neccârân, esirân-ı mirî, esirân-ı forsa, esirân-ı Ali Paşa, Esirân-ı Sadrazam Mehmed Paşa ve vardiyeli olmak üzere birkaç sınıftan oluşuyordu. Köstendil, Midilli, Gelibolu, Selanik, adalar, Filibe, Sofya, Molova, Amasya, Köstendil, Bihlişte, İvranya, Edirne, İmroz, gibi yerlerden ustalar getirilerek kalifiye elemanı arttırılan bu grubun içinde üstadlar, sayıları 35'i bulan neccâr halifeleri ve şakirtleri mevcuttur.

İnşa sürecinde neccârân sınıfının fazla sayıda ve görevde yer almasının sebebi kapı kanatları, dolap ve pencere kapakları vb. ahşap yapı elemanlarının serbest piyasadan hazır olarak alınmayarak ahşap malzemelerinin atelyelerde istenen ölçülerde üretilmesi sayılabilir. Rûznamçe defterindeki alımlar bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca mimar tezkiresiyle neccârânın inşa sahasında atıl vaziyetteki imam evi, duvarlar gibi yapıların yıkılmasında da görev aldığı ve geri dönüştürülecek malzemeyi çıkardıkları inşa rûznamçesinde geçmektedir. Ayrıca Maltepe iskelesi ve Şühûd kapısındaki kereste ambarının tamerini de kalfalarıyla birlikte neccârânın yaptığı kaydedilmiştir.

Caminin cam çerçeveleri için karaağaç levhalar temin edildiği, bunların ustalar tarafından özel ölçülerde hazırlandığı belgelerde yer almaktadır. Yine bu pencere kapakları ve kapı kanatlarını kaplamak için özellikle ceviz ve şimşir levhalar temin edilerek, ustaların işçiliğiyle kaplandığı belirtilmektedir. Ayrıca künde-kârî ve sedef işçiliği olan ahşap yapı elemanlarının tezyinatında ceviz, pelit, şimşir, fındık, kestane, abanoz ve “çûb-ı cevherdârî” şeklinde ifade edilen fakat detay verilmeyen nadir ağaçların kullanıldığı görülmektedir.

En çok kullanılan ahşap malzemeler, ceviz, köknar, karaağaç gibi sütun, taban ve mobilya yapılan dayanıklı ağaçlardan elde edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi inşasında kullanılan ceviz, verdinar (köknar), şimşir, çınar, fındık, gürgen, pelit karaağaç ve gülgen (beyaz kayın) den farklı olarak ladin, fıstık çamı, kızılıçık, fındık, çam, kestane, abanoz, çûb-ı cevherdârî, elvah-ı sefine ve ahşab-ı köhne kullanılmıştır. Deniz ve kara yolundan ulaşımını hem inşa görevlileri hem de sorumlularının gerçekleştirdiği bu malzemeler, ambarlarda depolanarak terbiye edildikten sonra, atelyelerde işlenerek kullanılmıştır. Es'ar defterlerinden ve klasik dönem ebatlarından farklı ebatlarda kullanılan malzemeler için önemli miktarda kalifiye işçiye ihtiyaç duyulmuştur. Anadolu ve Rumeli'nin farklı yerlerinden getirilen ustalar, bu alandaki eksikliği tamamlamıştır.

Ahşap malzemeler klasik ölçülerden, büyük olduğundan, piyasadan temininde sıkıntı yaşanmış ve bu nedenle hazır malzeme kullanmak mümkün olmamıştır. Bu yüzden es'ar defterlerinden farklı ebatla ahşap malzeme bilgisi arşiv kayıtlarında yer almıştır. Çok sayıda işçi kullanmak için özellikle daha az ücret alan ve daha çok iş yapan esirlerden faydalandığı da görülmektedir. Bu yüzden olsa gerek, tüm işçilerin isimlerine detaylı bir şekilde yer verilmemiş, sadece büyük ödemeler ve sanatlı işler hakkında bazı isimler ön plana çıkarılmıştır. Padişah mahfili, dolap, pencere kanatları ve kapılar gibi dikkati ilk çeken yerlerde yoğunlaşan sedef işçiliğinde Üstad Hasan, Hacı Ali ve Devlet isimleri verilen sanatçılardır.

Sengtraş Konyalı Mustafa'nın da mahfil pencerelerinde özellikle bademler ve yuvaları için çalışmış olabileceği ve Osman Bâşe'nin de kapı kanatları ile pencere ve dolap kapaklarını takmak için gereken çerçevelerin (kasa) yapımında görev aldığı görülür.

Ahşap ve ahşapta sedef işçiliğiyle ilgili inşa evrakında yer alan devvom, engüşt gibi terimler 17. yüzyıl inşa tercih ve tekniklerini anlamamız açısından önemlidir. 16. yüzyıl Süleymaniye Külliyesi, 18. yüzyıl Laleli ve Nuruosmaniye Külliyesi gibi çalışmalarla kıyaslandığında bu ifadelerin henüz yerleşmiş karşılıklarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bugün orijinal örneklerini bulamadığımız ve arşiv çalışmaları olmadan takip edemediğimiz bu pencere çeşitlerinin literatüre kazandırılması gerekmektedir. Bu yüzden dönemin inşa, malzeme ve teknik terimleri konusunda hem arşiv hem de sanat işçiliği temelli daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Ahşap işçiliği açısından, klasik dönemin izlerinin takip edildiği ve özellikle bugün geçirdiği yangın vs. tahribat sonrası izleyemediğimiz hünkâr kasrı gibi klasik dönem külliyelerinden daha fazla yapı ile planlanmış Sultan Ahmed Külliyesi'nde künde ve sedef işlerinin oldukça fazla ve özenli olduğu görülmektedir. Süleymaniye Camii'ne benzer bir organizasyon ile ele alınan Sultan Ahmed Camii inşasında, ahşap malzemelerin kullanım alanları ve ahşap tezyinatın yoğunluk yerleri genel teamüle uygun olup, hacim nedeniyle daha büyük ebatlı ve daha çok ahşap malzemenin kullanımı söz konusudur.

Bu yüzden erre-keşân denilen ağaç devirme göreviyle meşgul işçilerin, reis denilen tersane kaptanlarıyla birlikte Sinop, Giresun, Trabzon, Ada-i cedide vb. yerlerden deniz yoluyla çok miktarda levha, tomruk ve kereste getirdiği görülmektedir. Sultan Ahmed Külliyesi'nde bugün neredeyse yok olan Karaağaç gibi dayanıklı ağaçları kapsayan çok miktarda ahşap malzeme, malzeme ve teknik üstünlüğü ile kullanılmıştır ve bugün de bu başarılı yapıyı kuvvetlendirmeye ve güzelleştirmeye devam etmektedir.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları**

BOA. D. 00040.001

BOA, D.00211.001.00.

TS.MA.d 35-0-0, 29.08.1025/11.09.1616, v. 8a, 11a, 14a, 15b, 18b, 19b, 22a, 22b, 23b, 28b, 29a, 33a, 34a, 48a, 56b, 64b, 79b, 82b, 85a, 108b, 110b, 115b, 127a, 127b, 145b, 160b, 169a, 175b, 176b, 189a, 190a, 194a, 196b, 197b, 229a, 232a, 233a, 233b, 243a, 244a.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930.

Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.

Barışta, Hatice Örcün, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinde Ağaç İşleri*, AKMB Yayınları, Ankara 2009.

Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı*, C I-II, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

Cafer Efendi, *Risâle-i Mimâriyye*, haz. İ. Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2005.

Can, Yılmaz, “Samsun’da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri”, *Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 26-33.

Can, Yılmaz, “Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, (2003), s. 117-134.

Cıda, İsa, *İstanbul Bayezid Camii Taş Süslemeleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Çelik, Serpil, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Çelik, Serpil, *Süleymaniye Külliyesi, Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.

Çetin, Yusuf, “Geleneksel Türk Evinde Cumba”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C XXV/S. 2, (2006), s. 18 - 27.

Doğanay, Aziz, *Mimari ve Tezyini Unsurlarıyla Câmi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.

Doğanay, Aziz, *Klasik Devir Osmanlı Hanedan Türbeleri 1522-1604*, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.

Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1998.

Kanar, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000.

Kolay, İlknur Aktuğ, “Ayazma Camisi İnşaat Defteri”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler (23-27 Eylül 1991)*, C I, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1995.

Kolay, İlknur Aktuğ, “Osmanlı Belgelerinde Yer Alan Bazı Ahşap Yapı Malzemesi Üzerine Düşünceler”, *Sanat Tarihi Defterleri*, S. 10, İstanbul 2006.

Kolay, İlknur Aktuğ, “XVI. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri”, *16. Yüzyılda Türk ve İslam Bilim ve Teknolojisi Sempozyum Bildiri Kitabı*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1986.

Kolay, İlknur Aktuğ-Çelik, Serpil, “Malzeme ve Teknoloji”, *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, ed. Selçuk Mülayim, Ankara 2007.

Kolay, İlknur Aktuğ-Ersen, Ahmet, “Bir 15. Yüzyıl Yapısı Olan Tahtakale Hamamı'nda Uygulanan Bazı Yapım Teknikleri”, *Taç Vakfı Yıllığı*, S. 1, İstanbul 1991.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

Mehmet, Salahi, *Kamus-ı Osmani*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1313.

Neftçi, Aras, *Laleli Külliyesi'nin İnşaat Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Öngül, Ali, “Tarih-i Câmi-i Nuruosmâni”, *Vakıflar Dergisi*, S. 24, Ankara 1994.

Öten, Aliye, *Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Camii ve İnşası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Peynircioğlu, H. - Toğrol E. - Aksoy İ. H., “İstanbul’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Camilerin Temelleri”, *Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14-18 Eylül 1981*, C III, İstanbul 1981.

Şenyurt, Oya, “İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda “Cumba”/“Şahnişin””, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C I/S. 1, 2016, s. 87-103.

Taşkın, Osman, *Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fizikî, İdarî, Malî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Yüceil, Yaşar, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Es'âr Defteri (1640 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

TDK (www.sozluk.gov.tr)

EKLER

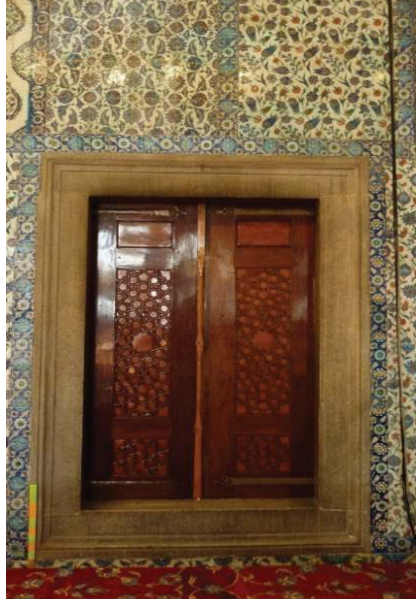
Ek 1: Sultan Ahmed Camii üst mahfel künkârî bir pencerenin kanatları

Ek 2: Sağdaki Sultan Ahmed Camii alt kat künkârî bir pencerenin kanatları

Ek 3: Üst mahfele çıkan künkârî bir kapı ve kanatları

Ek 4: Üst mahfel kuzeybatı künkârî pencerelerinden biri

Ek 5: Sultan Ahmed Camii avlu pencerelerinden biri ve künde-kârî kanatları.

Ek 6: Sağdaki Sultan Ahmed Camii imam kapısı ve kanatları.

Ek 7: Sultan Ahmed Camii alt kat nizami pencereleri ve imam kapısının genel görünümü.

Ek 8: Sultan Ahmed Darülhadişi penceresi ve kündekârî kanatları

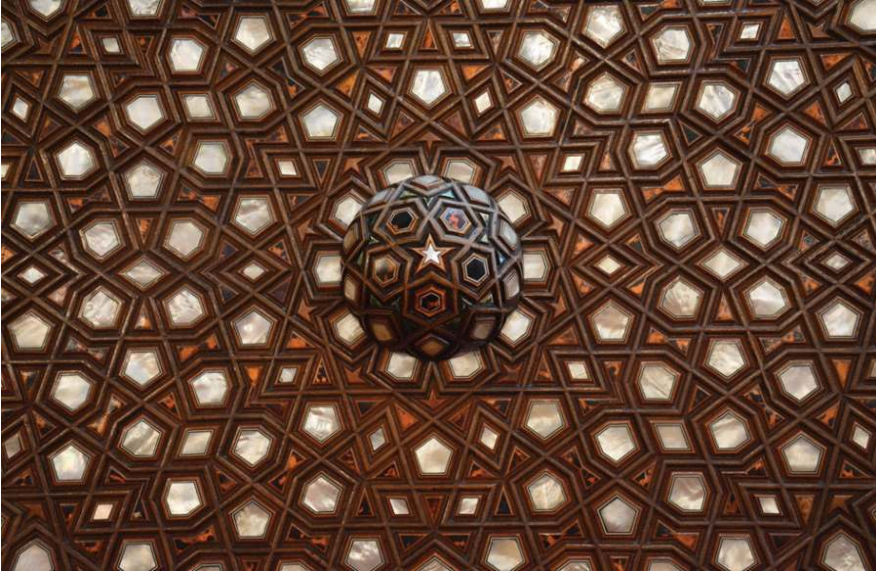

Ek 9: Sultan Ahmed Camii avlu pencerelerinden biri ve kündekârî kanatları

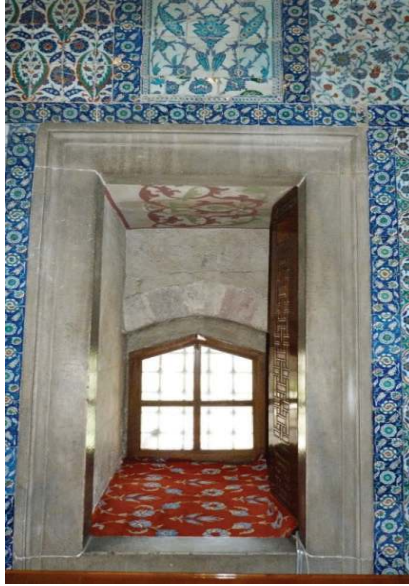
Ek 10: Sultan Ahmed Türbesi ve nizami pencereleri künde-kârî kanatları genel görünümü.

Ek 11: Sultan Ahmed Camii künde-kârî vaaz kürsüsü detayı.

Ek 12: Sultan Ahmed Camii üst mahfel pencere kasaları.

Ek 13: Sultan Ahmed Camii üst mahfel pencere kasaları.